

Stanovišče danes; v ozadju so še vedno vidni sledovi uničenja vasi.

Uničenje vasi Stanovišče

1. del

Ivo Žajdela

Vas Stanovišče v Breginjskem kotu so Nemci požgali dvakrat. Prvič 2. novembra 1943, drugič pa so jo (po delni obnovi) še enkrat popolnoma požgali in zminirali 5. februarja 1945. Takrat so Nemci ustrelili tudi enajst moških.

Pisali smo že (septembra 2011 v *Demokraciji*), kako so Nemci 11. oktobra 1943 v povračilni akciji uničili vas Strmec nad Logom pod Mangartom. Zaradi povsem neodgovornega streljanja partizanov na nemška vozila pod vasio so Nemci ustrelili 16 moških, vas požgali, ženske pa izselili.

Tudi vas Stanovišče (ob cesti iz Kobarida v Breginj) je bila dvakrat požgana in iz nje izseljeni prebivalci: prvič 2. novembra 1943, drugič pa (po delni obnovi) 5. februarja 1945. Takrat so Nemci ustrelili tudi enajst moških.

Stanovišče je kraj, ki mu

domačini pravijo Snobišča. Kraj je oddaljen 14 kilometrov od Kobarida in štiri kilometre od Breginja. Lahko bi ga delili na dve vasi, na staro vas in novo Stanovišče. Prvotna stara vas izpred potresa leta 1976 je bila v lepi dolinici pobočja Stola na nadmorski višini 564 m, nevidna z dolinske strani, vzhodno od potoka Stanoviščka, na vzhodni strani sta še Suhi potok in Gostenk. Del vasi se je imenoval Gostenk, drugi pa pod Karličem.

Težko življenje Vas je imela primorsko-beneški tip hiš. Domačije so imele na južni in

jugovzhodni strani pročelja bedniko, čez pročelje razraslo enostebelno veliko vinsko trto (vino iz nje se imenuje amerikana). Okrog vasi so gojili vrste domačih jabolk in hrušk, v vasi ob domačijah pa je raslo več velikih orehov. Veliko polj pod vasio je bilo terasasto podzidanih. Gozdove za drva in druge potrebe so imeli v Miji.

Njihov glavni gospodarski dohodek je bila goveja živina. Ovce so redili le za domače potrebe, za volno, iz katere so pletli nogavice ter debele moške in ženske jope. Ukvarjali so se z živinorejo in s poljedelstvom. Sadjarstvo ni bilo tako razvito

kot v Homcu in Sedlu. Moški so hodili na sezonska dela. V časih Avstro-Ogrske so hodili gozdarit v Bosno in na Tirolsko, po priključitvi Jugoslaviji pa se jih je veliko izselilo v urbana naselja Kobarida, Tolmina, v Novo Gorico in tudi na Kranjsko. Otroci so hodili v šolo v okoli en kilometer oddaljeno Sedlo, nato v Breginj in zdaj v Kobarid. Vas poleg vaške mlekarnice ni imela nobene uslužnostne dejavnosti, ne trgovine in ne gostilne.

Iz Stanovišč je doma gledališki in filmski igralec Stane Leban.

Število prebivalstva po letih štetja: 1869 (219), 1880 (201)

1890 (208), 1900 (187), 1910 (211), 1931 (186), 1948 (132), 1961 (104), 1971 (71), 2002 (40).

Po partizanih še potres Stanoviške domačije (domača imena): Karlči (Čebokli), Lebani (Leban), Ogrenci, Uštini (Kracina), Pedijci (Baloh), Blani (Sabotič), prazni sta domačiji pri Španču in Korinčičeva, Morici (Čebokli), Baluši (Kosmačin), Trnjarji, pri Geru (Špolad), Cencič (Cencič), Mok (Sabotič), Pislni (Čebokli), pr Špetr (Hrast), Muzlni (Skočir; gospodar je umrl v rajbelskem rudniku), Brgoni (domačija je šla »na kant«). Gašperji (Sabotič), Terezini (Čebokli), Krasi (Baloh; družina se je že leta 1918 »izgubila« v Milanu), Smašlči (Baloh), Žuani (Menič).

Na vrhu, ob potoku, na samem, je bila domačija Pato-karjevih, Petri, Makec, Šperic, Konač, Pink, Drejon, Žuani, Šmaškič, Terezini, Baluš, Gajšper, kras, Matičk, Lazura, No-kič, Grapar, Blažič, Andrej, Bergon, Melt, Peštolini, Penc, Španjč, Buti, Makec, Prosnikič.

Najpogostejši priimki v vasi so bili Čebokli, Leban, Sabotič, Špehonja, Špolad in Telikar. Nekateri so že izumrli.

Vaški vodovod so uredili šele leta 1955.

Po letu 1976 je popotresna komisija zgradila novo naselje v bregu tik nad cesto, ki pelje v Breginj.

Kobariške Dražgoše Prebivalci Stanovišč so med drugo svetovno vojno doživeli zelo hude udarce. Vas bi lahko imenovali kobariške Dražgoše s to razliko, da je bilo Stanovišče uničeno dvakrat. Prvič 2. novembra 1943, ko so Nemci v preboju t. i. Kobariške republike nadaljevali v smer Breginja in se jim je v Stanoviščah uprla majhna partizanska enota 18. brigade. Ta se je prejšnjo noč po dolgih in mučnih pohodih prebila iz Brd in Benečije, da bi prešla Stol in pomagala enotam, ki so ustavljale močne nemške sile, ki so pri Žagi hotele prost prehod v Kobarid in naprej v Furlanijo. Borci so bili popolnoma nepripravljeni za boj. Bili so telesno

in duševno utrujeni in že več dni niso imeli hrane.

Tistega usodnega jutra so Nemci partizane popolnoma presenetili, zato so le zasilno krili umik, da so se lahko umikali proti Homcu in Breginju, nekateri pa po grapi navzdol proti Podbeli, čez Nadižo in v Mijo. Boj se je odvijal v sami vasi in pravijo, da je šlo nož na nož. Mrtvih naj bi bilo nekaj Nemcev in partizanov, toda nihče ne ve koliko enih in drugih.

Po končanem spopadu so Nemci nagnali vse prebivalce iz vasi. Vsak je bežal, kamor je vedel in znal, v Homec, Sedlo, Breginj in Podbelo, k sorodnikom ali znancom. Potem so Nemci vas popolnoma uničili, požgali, nekatere stavbe pa celo minirali.

Po prvi še druga tragedija

Ko se je vojna vihra po razbitju t. i. Kobariške republike poglobila, so se Stanoviščani (Snobiščani), katerih domačije niso bile čisto uničene, vrnili in domove ter gospodarska poslopja za silo popravili. Nekateri pa so ostali v begunstvu pri sorodnikih in znancih v sosednjih vaseh, kjer so imeli tudi nekaj živine. Takrat Nemci vasi niso izropali, pač pa le tako uničili, da v njej ni bilo mogoče živeti. Med ljudmi ni bilo nobene žrtve, le trinajstletni fant je bil ranjen v trebuh in je po nekaj dneh ozdravel.

Toda Stanoviščani so doživeli še eno tragedijo, tokrat še hujšo. Zgodila se je 18. februarja 1945, le dobre tri mesece pred koncem vojne, ko so se v vas vrnili že skoraj vsi domačini in živeli v zasilnih bivališčih.

Tistega usodnega popoldneva se je iz globoke doline ob Nadiži, iz zahodne Benečije, pomikala proti Breginju velika kolona nemških vozil in vojaščin s konji in vozovi.

Bavčevo pravljicarstvo Kot je v knjigi *Na zahodnih mejah*. 1945 (Operativni štab 9. korpusa za Zapadno Primorsko; november 1944–maj 1945) zapisal Franjo Bavec - Branko, je bil o tem pohodu obveščen štab Zapadnoprimskega okrožja v

Stanoviška kapela

Logjeh. Z namenom, da bodo Nemce napadli, je komandant poslal nad cesto pod Stanoviščami manjšo partizansko enoto, sestavljeno iz borcev prvega bataljona (Operativnega štaba za Zapadno Primorsko). Na cesto pod vasjo so postavili mino, ki naj bi uničila cesto in še vojaške, ki so bili na vozilih ali peš. Na mino je po zapisu komandanta Franja Bavca - Branka zapeljal avtobus, poln Nemcev. Po njegovem je bil pokol strašen in avtobus je popolnoma uničen zgorel. Preostali Nemci so se podali v boj, a partizani, presenečeni nad tako velikimi silami, so se umaknili brez žrtev v Logje. Podatki pa so očitno precej napihnjeni; Bavec jih je povzel iz poročila, ki so ga pošiljali komandanti svojim nadrejenim. Toda o tem več v nadaljevanju.

Povračilna akcija Nemcev Po pripovedovanju domačinov in prizadetih prič so se Nemci v klasični povračilni akciji strahotno znesli nad bližnjo vasjo Stanovišče.

Spravili so skupaj vse ljudi in jih gnali na kraj Pod Trobir, kjer je eksplodirala v obcestni zid nameščena mina na poteg. Tam so ljudi ustavili, jih razporedili na moške in ženske ter izmed njih izbrali dvanajst moških, med njimi tedaj še ne trinajstletnega Stanka Modrijančiča, ki je bil rojen 5. maja 1932.

Tistega popoldneva, takoj po kosilu, je šel Stanko za vas pogledat, ali se mu je kaj ujelo v zanke za lovljenje divjih zajcev (način krivolova, ki so ga opravljali pogosto tudi odrasli domačini, ne le otroci). Še preden je obšel vse nastavljene zanke, je pod vasjo strašno počilo, a kje ni vedel. Takoj se je napotil ►

Spominska plošča z imeni ubitih 19. februarja 1945 – po partizanski akciji in protiakciji Nemcev

tako rešil smrti pod krogami kot »talec« v maščevalnem povračilu partizanom.

Ubite pometali čez most

Tako so spravili skupaj enajst moških, tudi komaj petnajstletnega Gabrijela Hrasta, in jih odgnali proti Kobaridu. Na mostu za Borjano so skupino ustavili in začeli svoj ubijalski ples. K ograji ob mostu so klicali po enega, ga ustrelili, nato drugega, ki je moral prvega pahniti mrtvega čez most v grapo, in tako naprej vseh enajst.

Strašno dogajanje je opazoval stari Kramar iz Borjane, ki se je iznad mostu po grapi s svežnjem nasekanih rakel vračal proti domu. Ko je zaslišal streljanje na mostu, se mu je uspelo skriti za večjo skalo in grm, od koder je ves tresoč se opazoval grozno dogajanje, o katerem je potem kot živa priča pripovedoval sovaščanom Borjancem in Stanoviščanom, ko so že skoraj v mraku prišli spraševat za svojimi. Še isti večer so jim Borjanci pomagali spraviti žrtve na cesto ob mostu. Naslednjega dne so jih, izkrvavljene in obtolčene od padcev v grapo, na vozovih zvozili kar na domače pokopališče, ker domov za zadnji počitek niso več imeli, saj so Nemci vas do tal požgali in zminirali.

»Zakaj,« so jokali in molili

Po žalostnem pogrebu, ki ga je opravil župnik iz Sedla, so se ljudje vrnili nazaj v vas gledat, ali je mogoče še ostalo kaj uporabnega, posebno kaj od oblek ali pogrinjal. Praznih rok so morali oditi spet v begunstvo k svojcem ali znancem v sosednjih vaseh. Tako so dočakali konec vojne, ko so začeli obnavljati domačije.

V času, ko so padali nedolžni ljudje v grapo pod most, so drugi nemški vojaki njihovo vas Stanovišče popolnoma uničili, tako da ni ostala cela niti najmanjša stavbica. Vas so tako rekoč zbrisali z zemlje.

Ko so se ženske z otroki in drugi vrnili pred domačo vas, so namesto vasi videli eno samo ruševino in pogorišče. »Zakaj,« so se spraševali ljudje, »Zakaj,« so jokali in molili. **D**

Nadaljevanje prihodnjič

proti domu in med potjo vzel s sabo še večje poleno, da bosta z mamo imela za drva.

Maščevanje Nemcev

Še preden je prišel do vasi, so ga obkolili trije Nemci. Bili so silno jezni in razburjeni. Eden mu je po italijansko ukazal: »Butta giù quel legno e vieni qui.« Stanko je vrgel poleno s ramena in šel k voljakom, ti pa so ga na zelo grd način, pehaje ga sem ter tja, spraševali, kje je bil in kje so partizani. Za pasom je imel obešen »kanjce« in eden mu je snel orodje s pasu ter mu pretil, da mu bo odsekal glavo, če ne bo povedal. Fantovo obnašanje in odgovori v lepi italijanščini so jih pomirili in predvsem prepričali, da res nič ne ve. Dovolili so mu vzeti poleno in ga gnali v vas. Ko je prišel v vas, so Nemci zganjali iz hiš ljudi, tudi ženske z dojenčki in starke. Poklicala ga je mama, zato je vrgel poleno na tla in stekel k njej. Ko so Nemci spravili vse ljudi skupaj, so jih kot v procesiji gnali dol na cesto in naprej na ovinek Pod Trobir. Tam je neki partizan, ki so ga domačini dobro poznali in klicali ali imenovali Škrjanc, Nemcem nastavil v obcestni zid mino »na poteg«. Ko je do nje

pripeljal prvi komandni avto, v katerem je bil komandant kolone vojakov in vozil, jo je iz varne razdalje nad cesto sprožil.

Za sina je prosila na kolenih

Ko so prispeli vsi tja, pehani in gnani z vseh strani od Nemcev, so ljudje zagledali grdo porušeno zgornjo obcestno škarpo in po cesti veliko krvi.

Neki oficir je kričal na ljudi, jih strašil s streli čez glave in zahteval, naj povedo, kdo je miniral škarpo. Ker nihče ni vedel reči drugega kot »Bog ve kdo«, je oficir ukazal, naj se ločijo moški od žensk. Ker se nihče ni gnil, so jih vojaki kar vlačili iz skupine žensk.

Eden od vojakov, menda je bil Mongolec, je potegnil za roko tudi malega Stanka, toda mati ga je hitro popadla za drugo roko, ga vlekla nazaj ter jokaje kričala in prosila oficirja, naj pustijo otroka. Pokleknila je pred oficirja in ga prosila kot Boga, naj se usmili otroka. Strogega in jeznega oficirja je stvar tako pretresla, da je ukazal voljaku, naj otroka pusti. Stekla sta med ženske, mama je Stanka zavila v predpasnik, se stisnila v gručo žensk, se tresla, hlipala od

joka in božala ubogega edinca.

Še eno rešeno življenje

»Dokler bom živ, ne bom pozabil, kako se je mama vsa tresla in kako močno me je stiskala k sebi in neprenehoma govorila, ne boj se, Stanki moj, nobeden te ne bo vzel, ti si samo moj. Uboga moja mama, zdi se mi, da je po tem dogodku začela postajati vedno bolj slaba. Iz bolnišnice za tuberkulozne bolnike v Gradiški ob morju sva se vrnila po razpadu Italije, že proti zimi. Mama še ni bila čisto zdrava, čeprav so jo zdravili že več kot štiri leta. Mene so imeli tam blizu kot v nekakšnem domu za sirote. Bil sem namreč nezakonski otrok. Tako sem tam hodil tudi v šolo. Moja mama je potem bolela vse do leta 1954, ko je umrla in ostal sem sam,« je pripovedoval Stanko, za katerim so bila potem huda leta samote in trdega dela od podjetja do podjetja.

V tistem strašnem trenutku, ko so Nemci iskali in zbirali moške, se je uspelo skriti tudi starejšemu moškemu Ivanu Sabotiču, po domače Bólanu, ki je bil suhe in majhne postave. Za svojo še kar močno in postavno ženo se je čepe pritajil ter se